

УДК 821.161.2-94-313.2.09Романович-Ткаченко
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.33.09>

Леся Демська-Будзуляк, д-р філол. наук, ст. наук. співроб.
ORCID: 0000-0003-3463-387X
e-mail: demska24@gmail.com
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна

АВТОБІОГРАФІЧНА УТОПІЯ НАТАЛІ РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО

Присвячена дослідженню творчості Н. Романович-Ткаченко, представниці покоління жінок-письменниць радянської України 1920-х рр. з погляду гендерного дискурсу. Жіноча література радянської України 1920–1930-х рр. натепер є малодослідженим і неактуалізованим феноменом тогочасного українського літературного процесу. Спостерігаємо той факт, що більшість текстів жінок-письменниць залишалися непоміченими літературною критикою, а проблеми, які були в них порушені, виявилися "нецікавими" для тодішньої, назагал чоловічої, літературної критики. Натомість фіксуємо появу нового покоління жінок-письменниць в українській літературі, сформованих не лише національною традицією, але й першою хвилею європейського фемінізму. На відміну від своїх попередниць, вони радикалізували жіноче питання та висували інші естетичні вимоги до художніх текстів. Водночас, саме жінки-письменниці продовжили традиції модерної української літератури, зокрема яскравого індивідуального письма. Більшість із них вперше відкрито розповіли читачеві про свої біографії у вигляді спогадів, щоденників, мемуарів. Особливість цих біографій у тому, що вони виявляють різку незбігання очікувань жінок від гендерної політики більшовиків і революційної та постреволюційної дійсності. Порівняння художніх текстів та автобіографічних спогадів Н. Романович-Ткаченко засвідчують існування двох біографій письменниці. Одна з них уявна, утопічна, сконструйована авторкою на основі власного життєвого проєкту, а друга – реальна, та, яку письменниця прожила. У творчості письменниці ці дві біографії представлені різними жанровими формами. Уявна біографія описана в досвіді головних героїнь художніх текстів, натомість реальна біографія представлена мемуарною жанром, зокрема авторськими щоденниками та спогадами. Відмінність цих двох життєвих сценаріїв відбилася на авторському письмі та сформуваала феміністичний світогляд Н. Романович-Ткаченко й багатьох інших тогочасних жінок-письменниць.

Ключові слова: автобіографія, Наталя Романович-Ткаченко, гендерна політика, революція, нова жінка.

Вступ. Погляд на літературний ландшафт радянської України міжвоєнного періоду ХХ ст. фіксує той факт, що в бурхливому на початках 1920-х і відносно законсервованому наприкінці 1930-х рр. літературному процесі виразний брак жіночих облич. Парадокс у тім, що ці імена були – поетки, прозаїки, перекладачки, однак тогочасна, та й пізніша, літературна критика майже повністю вилучила жіноче письмо (тексти написані саме жінками) із літературного канону та дискурсу. У цьому випадку під поняттям "канон" маємо на увазі корпус знакових, взірцевих з естетичного погляду кожної окремої епохи, для української літератури текстів, у яких закріплено національні цінності та змісти. Жіночі тексти часто фігурують на шпальтах різноманітних видань і виходять друком окремими книжками, однак здебільшого зустрічають цілковите мовчання чи ігнорування літературних критиків, які головню були чоловіками. Окремо стоять загальні огляди української літератури за окремі роки, де згадується те чи інше жіноче ім'я з певними коментарями. Також не довелось зустріти жодної жінки як літературного критика в тогочасній літературній критиці.

Рецепція літературної критики жіночих текстів викликає здивування й нерозуміння. Радянська література, зазвичай не помічає "жінку", яка, головню, існує в літературних текстах. У щоденній дійсності жіночі ролі чітко регламентовані – революційна / громадська діячка, робітниця, селянка, інколи вчителька та лікарка, яка не може мати інших прагнень, окрім перемоги революції та побудови комунізму. У радянській соціальній ієрархії жінка завжди стоїть нижче чоловіка, і в літературі, як можна спостерегти, так само. Як слушно зазначає О. Лабур, у радянській риторичній жінка не позбулася своєї об'єктності, досить часто стає об'єктом ідеологічних маніпуляцій. Радянська риторика активно конструює й регламентує образ і стиль життя нової жінки з орієнтацією на жіночий пролетаріат: "[...] "нова жінка" в радянській літературі – це образ "трудолюбивої" жінки в класовій риторичній" [7, с. 205]. Розкриваючи сутність більшовицької політики в жіночому питанні, Т. Орлова також вказує на утилітарний підхід до розв'язання жіночого питання, оскільки "[...] рівноправність жінок служи-

ла не так засобом зміни життя самих жінок, як засобом зміни суспільства за допомогою жінок" [8, с. 170].

Як наслідок, перед сучасними дослідниками жіночого дискурсу радянської України постають два важливих завдання: 1) деміфологізація образу "радянської жінки", і тут багато завдячуємо дослідженням Я. Цимбал [12]; 2) актуалізація текстів жінок-письменниць через повернення забутих імен і долучення їхньої творчості до українського літературного канону. Останнє завдання складніше, бо передбачає безліч літературознавчих досліджень багатьох науковців. Чи не вперше на проблему відсутності жіночих постатей радянської літератури в літературному каноні вказує С. Жигун [3]. Дослідниця бере за приклад антологю Ю. Лавріненка, яка, на її думку, багато в чому заклала сучасний літературний канон. Дослідниця відмічає, що у книжці не присутнє жодне (наголошуємо – жодне!) жіноче ім'я. Попри те, С. Жигун фіксує такі жіночі імена літературного процесу міжвоєнної Радянської України: Р. Балясна, М. Галич, Д. Гуменна, Олена Журлива, Н. Забіла, Г. Касьяненко, Л. Могиланська, Галина Орліва, Л. Пюнтек, Мирослава Сопілка, Л. Старицька-Черняхівська, Р. Троянker, З. Тулуб, А. Турчинська, В. Черняхівська [3, с. 40]. Доповнити цей ряд варто ще й іменами Н. Романович-Ткаченко, О. Свекли, сестер Кардиналовських, Т. Бутович, Д. Дудар. Поза увагою залишаються ще тогочасні письменниці Галичини й Буковини, які однозначно становлять непересічний літературний феномен.

Повернення текстів жінок-письменниць 1920–1930-х рр. має два напрями – академічний і популярний. Перший із них, академічний напрям, розпочався чи не відразу із проголошенням Незалежності України. Він презентований працями, у яких, поряд із текстами українських письменниць 1920–1930-х рр., присутні ґрунтовні передмови та коментарі сучасних дослідників. Прикладом може бути видання творів Наталі Романович-Ткаченко (Н. Романович-Ткаченко), упорядковане і споряджене науковим супроводом Н. Шумило [13]. Другий напрям представлено головню проєктом "Наші двадцять" під кураторством Я. Цимбал. Так у 2017 р. виходить друком книжка "Моя кар'єра. Жіноча проза 20-х років" (видавництво "Темпора"), де

було вміщено твори чотирьох тогочасних авторок: Марії Галич, Варвари Чередниченко, Галини Орлівни та Олександри Свекли (зробити покликанням у квадратних дужках, додати у список л-ри).

Ще один пласт відродження імен забутих українських авторок становлять дослідження як наукові, так і науково-популярні сучасних учених: О. Якименко, С. Луцій, Г. Білик, Л. Коломієць, С. Жигун та ін. Водночас фіксуємо недостатню увагу до вивчення феномену жіночої прози Радянської України 1920–1930-х рр. Ще й досі бракує як повного видання текстів тогочасних авторок, так і окремих цілісних досліджень. Актуальність запропонованої статті – у приверненні уваги до однієї з чільних постатей тогочасного літературного процесу – Наталі Романович-Ткаченко, а також ґендерного аспекту української літератури 1920–1930-х рр. Вивчення цього "іншого", непізаного пласту української літератури, є вкрай необхідним задля створення цілісної картини тогочасного літературного процесу, зокрема його феміністичного дискурсу.

Методологія дослідження. Основою дослідження є компаративний, текстологічний та ґендерний методи. Зіставлення публіцистичних і художніх текстів Н. Романович-Ткаченко виразно показує рецепцію авторкою власної біографії. Текстуальний метод став допоміжним для прочитання уявної / бажаної автобіографії письменниці, сформованою очікуваннями від більшовицької політики в ґендерному питанні. Допоміжним виявився також метод нового історизму, який передбачає зрівняння художніх і нехудожніх текстів у дослідницьких межах.

Результати дослідження. Після Лесі Українки жіноче письмо в українській літературі не вважалося "слабшим" чи "вторинним", порівняно з чоловічим. Ураховуючи кількість жінок, які взяли участь у революційних подіях, як на боці Української держави, так і на боці більшовиків, і чий досвід, хай і дещо відмінний, не поступався чоловічому, можемо говорити про появу нового типу жіночого письма й жіночого дискурсу в українській літературі. Окрім того, активізації жіночої літератури сприяло поширення загальноєвропейських феміністичних поглядів. На початку ХХ ст. у Центральну Україну докочується перша хвиля фемінізму [2, с. 131], яка була представлена двома центральними напрями – ліберальним і соціалістичним, і супроводжувалася поляризацією українського жіночого руху: "на одному полюсі – прихильниці інтернаціоналізму, на другому – ті, хто, крім емансипації жіноцтва, виступили за національне визволення" [6]. Феміністський рух, особливо його соціалістичний напрям, який розглядав соціальне визволення жінки як важливу складову соціалістичної революції [8], приготував сприятливий ґрунт для поширення та позитивної рецепції саме більшовицької політики в жіночому середовищі. Більшовики проголошували рівність прав чоловіків і жінок. Здавалося б, що саме у пролетарському, а згодом радянському, літературних дискурсах жінки-письменниці мали б зайняти свою почесну нішу. Однак так не сталося. Щоразу, роздумуючи над літературним процесом міжвоєнної радянської України ХХ ст., повертаємося до бібліографічної праці А. Лейтеса і М. Яшека "Десять років української революції 1917–1927" [5], де серед практично 900 імен письменників, лише 40 належать жінкам. Не радують і 1930-ті, де кількість жінок письменниць катастрофічно зростає практично до "німого" десятка.

Розвиток і характер жіночого письма Центральної України 1920–1930-х рр. багато в чому визначався, спершу ленінською, а згодом, сталінською, ґендерною

політикою. Саме поява ґендерної політики призвела до зміни літературного покоління жінок. Змінюється соціологічний портрет авторки, тематика і проблематика її творчості, мова й естетика. Попереднє покоління жінок-письменниць часу Лесі Українки, кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Христя Алчевська, Любов Яновська, Людмила Старицька-Черняхівська) були головно вихідцями з родин інтелігенції чи дворян, присвячували багато часу просвітницькій роботі, а з погляду жіночого питання їхнє бачення жіночих прав стосувалося переважно публічної сфери (право на освіту та роботу) і з нахилом у розв'язання національного питання. На приватну ж сферу жіночого життя вони здебільшого дивилися з позицій патріархального суспільства. Їхні домагання дотримання жіночих прав не виходили за межі традиційного суспільства, а пропозиції були лише певним актом модернізації або ж лібералізації цього суспільства.

Наступне покоління українських жінок-письменниць першої половини ХХ ст. підходили до реалізації права жінок із більш радикальних позицій. І це й не дивно, оскільки їхній соціальний і ґендерний світогляд переважно сформувалися революційними ідеями різного ґатунку, на які таким щедрим був початок ХХ ст. За своїм соціальним походженням більшість серед жінок-письменниць належали до селян, робітничої і дрібно-службової інтелігенції, стояли на нижчому соціальному й часто матеріальному щаблі, ніж їхні попередниці. Така соціальна позиція критично впливала на їхнє бачення жінки в тогочасному суспільстві, сприяла критиці поглядів патріархальної спільноти, а й в цілому домогалася її радикальної зміни. Нерівність прав із чоловіками була гаслом боротьби українських феміністок 1920-х, а загалом – соціальне визволення жінки. Проте такий стан справ був не лише наслідком жовтневого перевороту й утвердження більшовицької ідеології. Як слушно зазначає М. Воронина, практики жіночої активності в Україні набули поширення значно раніше, ще до жовтневого перевороту і на початок 1920-х рр. вже склали певну традицію [1, с. 102]. Багато українських жінок входили в радянську дійсність не розгубленими, а цілком готовими до нових радикальних змін.

Нове бачення ролі жінки в суспільстві формувало не лише новий запит на літературну тематику і проблематику. Жінки-письменниці творили нову біографію жінки-феміністки, яка засвідчувала появу нової ґендерної культури. Власниці таких біографій відкидали попередню суспільну мораль і соціальні умовності, підлаштовуючи майбутній світ під власні переконання. І так само, як їхні переконання були джерелом нової біографії, власна біографія – була джерелом їхньої творчості. Можна припустити, що вперше в історії української літератури, з'являються багато текстів жінок-письменниць, заснованих на описі-рефлексії власного життєвого досвіду. Це чи не перші тексти жінок, які, хоч у різний спосіб, проте відкрито заявили про себе. Яскравим прикладом такої "нової" біографії є життєпис письменниці Наталі Романович-Ткаченко. Хоча письменниці значно більше пощастило з дослідницькою увагою порівняно з іншими її колегами, ім'я Н. Романович-Ткаченко дуже поволі повертається до українського читача. Проте, як слушно зазначає у своїй дисертації О. Якименко, без Н. Романович-Ткаченко наше уявлення про літературний процес першої половини ХХ ст. буде неповним, про що свідчить хоча б п'ятитомне видання її творчої спадщини (яке письменниця сама впорядкувала, на жаль, невидане), і це без врахування перекладів і драматургії [14, с. 4]. Дослідження О. Якименко представлено в численних публікаціях, однак викликає

великий жаль, що сама дисертація так і залишилася в рукописі. Натепер дослідження О. Якименко – це найповніша робота про життя і творчість Наталі Романович-Ткаченко.

Формально письменницю можна віднести ще до попереднього покоління Лесі Українки, роки її життя – 1884–1933. Однак в історії літератури маємо справу радше з культурним, ніж біологічним поколінням. Культурне покоління М. Валліс визначає як "покоління однолітків із більш-менш визначеним культурним обличчям, що складається зі спільних інтересів, прагнень, ідеалів, критеріїв оцінки і загального способу життя" [15, с. 327]. Виходячи з цього твердження, життєвий досвід і практики Н. Романович-Ткаченко світоглядно виявляються ближчими до наступного покоління жінок-авторок, а її біографічний дискурс представлений у текстах можна вважати репрезентативним для цього покоління. З наступним, після Лесі Українки, поколінням письменниць Н. Романович-Ткаченко зближує як її соціальне походження (батько сільський вчитель із здрібнілої шляхти), так і спільні життєві практики політичної й громадської активності. Уже в доволі молодому віці письменниця бере активну участь у революційних гуртках і, саме на ґрунті революційної боротьби, сходиться зі своїм майбутнім чоловіком – відомим політичний діячем української революції 1917–1919 рр. Михайлом Ткаченком. Письменниця вперше наважується публічно розповісти свою біографію, опублікувавши уривки власних спогадів у 1925 р. [9]. Ховаючись від політичних переслідувань, у 1903 р. молоді подружжя Ткаченків переїжджає до Львова, де й розпочинається творчий шлях письменниці першими публікаціями у "ЛНВ", 1905 р. [9, с. 123–124]. Зі спогадів бачимо, що Н. Романович-Ткаченко повторює традиційний шлях української письменниці входження в літературу – з допомогою чоловіка, визнаного літературного авторитета. Зі спогадів письменниці дізнаємося, що її "хрещеним батьком" у літературі був Іван Франко, з подачі якого, і за його варіантом псевдоніму "Н. Романович", письменниця ввійшла в українську літературу. Події життя львівського періоду авторка згодом детально опише як такі, що визначили її біографію.

Біографія письменниці доволі ретельно реконструйована дослідницею Н. Шумило [13], однак заслуговують на увагу передовсім спроби Н. Романович-Ткаченко текстуалізувати власну біографію. Базовим, безперечно, є текст її "Споминів...", натомість інші твори письменниці доповнюють її інтелектуальний портрет через прописування авторкою характерів і поглядів головних героїв (особливо героїнь), частково із себе самої, а частково – з ідеалу жінки-революціонерки, який письменниця собі витворила. Загалом, у випадку Н. Романович-Ткаченко, можемо говорити про дві автобіографії, які щільно сплітаються – реальна, та яка була насправді, й уявна, яку авторка мріяла пережити. Лейтмотивом такої напівреальної біографії може бути авторська думка, яку знаходимо в споминах і яку Н. Романович-Ткаченко вживає щодо себе як певний життєвий підсумок:

Зо мною трапилася звичайна історія, що буває з жінками. Рветься дівчина на сцену, починає працювати, вчиться в артистичному колі і раптом вийде заміж за артиста. Тут діти, і артистка вмерла; народилася жінка й мати... [...] От і мені судилося – кинувшись до революції, до боротьби, несподівано опинитися жінкою революціонерки, коло колиски, що не боротьби вимагає, а затишку і спокою [9, с. 122].

Більшість героїнь письменниці проживають вимріяну, ідеалізовану, певним чином утопічну, біографію їхньої

авторки. У "Споминах..." можна виділити дві чіткі лінії становлення авторського світогляду: соціальний і гендерний. Якщо соціальний світогляд Н. Романович-Ткаченко формується під впливом власних спостережень над соціальною нерівністю, то гендерний – виростає через критичне осмислення місця й ролі жінки в межах патріархальної моралі. Так, коментуючи свій свідомий вибір залишити навчання в міністерській гімназії, письменниця аргументує це тим, що їй було незатишно в пансіоні, де дівчат виховували під гаслом "жінка має прожити своє життя непомітно" [9, с. 103]. Натомість із соціального погляду, Н. Романович-Ткаченко захоплює ідея соціальних змін, дух революції, який у її творчості має підкреслено жіноче обличчя. Привертає увагу спогад письменниці про вчителя історії в жіночому пансіоні – знаного вченого, педагога, члена-кореспондента ВУАН, учня В. Антоновича та М. Драгоманова, – Володимира Івановича Щербину:

Коли він викладав про часи відродження, про французьких гуманістів, а далі про французьку революцію, – це було щось надзвичайно захоплююче і хвилююче. Всі протестанти духу, борці книгою, словом, а потім борці зброєю ставали перед нами, як приклади ентузіастичного героїзму, як вищі істоти, що мають нам за взірць бути [9, с. 104].

Безумовно, лекції професора В. Щербини надихали письменницю і згодом ставали матеріалом для сюжетів її творів. Програмою для власного досвідчення духу революції є раннє оповідання Н. Романович-Ткаченко "Богиня революції. Фантазія", у якому письменниця створює міфологічний образ революції. Зауважимо, що це не звична дівчина Маріанна (образ, народжений французькою революцією), яка виходить на барикади разом із побратимами. Авторка створює богиню, за яку потрібно боротися, що стоїть на недосяжній вершині, нависає над своїми жертвами й чекає, допоки життєве море навколо неї настільки заповниться мертвими тілами, поки не зміліє. І аж тоді завалиться гора, на якій вона стоїть і піде разом із борцями за ідею. Текст пронизаний характерною для всієї творчості Н. Романович-Ткаченко естетикою смерті, адже лише смерть у боротьбі освячує жертви й саму ідею. Недарма М. Зеров у передмові до першої збірки оповідань Н. Романович-Ткаченко "Життя людське" (1918) слушно зауважує, що:

Образи революціонера і революціонерки [...] вийшли дуже блідими, ненатуральними і, як усі герої та героїні п. Романович, дуже подібними одно до одного. Надзвичайний героїзм, мужність, величезна здатність до саможертви, шляхетність, уміння зрідкитись особистого щастя робить їх справжніми лицарями – "без страху і найменшої догани". Авторка тратить на них силу сентиментального захоплення, – і так багато говорить красивих слів про те, "чого ніколи не буває в дійсності" [4, с. 227].

І це закономірно, адже письменницю цікавлять не люди, а герої, не реальне життя – а уявне, те, яке можливе, але часто недосяжне для жінки. Недивно, що більшість її героїнь-революціонерок гинуть, адже авторка добре знає, що для жінки часто немає майбутнього в революції. В уявній жіночій біографії письменниці героїчна смерть є неминучою.

Водночас революція є спільною для уявної й реальної біографії Н. Романович-Ткаченко. Вона виступає наріжним каменем, ідеєю, яка формує обидві біографії письменниці. Навіть розподіл її героїнь відбувається за принципом як вони позиціонують себе щодо революції. У творчості другої половини життя Н. Романович-Ткаченко поволі відходить від міфологізованих сентиментальних образів героїв-революціонерів і зосереджу-

ється на показі реальних осіб. У згадуваній рецензії М. Зеров відмітив, що найкраще письменниці вдаються "зарисовані просто з натури сценки та картини родинного життя" [4, с. 227]. Ця тенденція художнього стилю Н. Романович-Ткаченко ознаменувала перехід від уявної до реальної автобіографії. Письменниця відходить від художнього схематизму й умовності персонажів, значно посилюється психологічний елемент, що, на думку Н. Шумило зближує творчість Н. Романович-Ткаченко із психологічною школою кінця XIX – початку XX ст. [13, с. 11] Відтак, мірою того, як міфологізовані жінки поступаються реальним, на зміну уявної біографія приходить реальна. Еволюція жіночих образів якнайкраще демонструє художній ріст авторки.

На початку життєвого шляху письменниця шукає собі взірців для творення власної біографії, і знаходить їх у "легендарних революціонерках", серед тих, кого знало особисто, а також в особистостях канонізованих більшовицькою пропагандою. Ще у стінах першої міністерської гімназії під час спілкування з подругами-гімназистками. Н. Романович-Ткаченко згадує про таємні практики читання забороненої російської революційної лектури. Більшість українських жінок-письменниць, які належали саме до соціалістичного крила феміністичного руху, формуються під впливом читання російської літератури, так званих письменників-різничинців: Чернишевського, Добролюбова, Писарева. Згодом, читання цієї лектури виведе їхню творчість із поля національної тематики. Домінантною стане ідея світової соціальної рівності та визволення всіх жінок-світу. Що ж до самої Н. Романович-Ткаченко то, внаслідок такого читання, вона ще у стінах пансіону долучається до нелегальної організації "середньошкільняків". У "Споминах..." Н. Романович-Ткаченко пише про жінку, яка ввела її у світ революції і стала для неї прикладом нового типу "визволеної жінки-революціонерки". Ідеться про відому російську революціонерку, із якою письменниця була знайома особисто, Катерину Реріх, племінницю відомого художника Миколи Реріха, феміністку, палку прихильницю Рози Люксембург і Клари Цеткін, яка досить рано померла від сухот у Швейцарії. Саме під впливом К. Реріх сформувався образ нової жінки в Н. Романович-Ткаченко.

У циклі оповідань "Із днів боротьби" є оповідання-присвята "Пам'яті Ольги Михайлівни Генкін". Очевидно, що авторка захоплювалася цією постаттю, а її ставлення до неї ніколи не змінювалося, оскільки оповідання постійно залишалося в авторизованих збірках. Можемо припустити, що Ольга Генкін втілювала для Н. Романович-Ткаченко образ тої "вищої істоти, що мають нам за взірць бути", які є "протестантами духу", "борцями книгою і зброєю", що йдуть на смерть задля ідеї революції. Оповідання написане по свіжих слідах убивства Ольги Генкін у 1905 р., публікація – 1906 р., на сторінках ЛНВ, коли письменниця ще мешкала у Львові. У центрі сюжету молода дівчина, яка везе зброю якимось невідомим людям, що мають оборонятися від насилля влади. Її багаж зі зброєю викривають на залізничній станції, а саму революціонерку страчують чорносотенці внаслідок самосуду. Образ майже близький до біблійної Маріам, яку каменують невірний у Христа натовп. На паралель із біблійною історією вказує й епізод із хрестиком. Здавалося, що зображуючи жорстоку розправу над "вищою істотою", яка загинула за ідею, авторка намагається писати нову агіографію революції, у якій "святими" переважно є жінки. А поза тим, Ольга Генкін була російською революціонеркою, дружиною головного радянського борця з культурою і релі-

гією О. Ярославського, членом терористичної організації, часто перевозила зброю для терактів. Згодом радянська пропаганда виліпить із неї образ "святої мучениці" нової комуністичної релігії.

Унікальної рисою письма Н. Романович-Ткаченко Н. Шумило вважає здатність розкривати психологію людини, коли та перебуває не лише в точці революційного піднесення, але й у часи спаду, коли високі ідеї змушені протистояти прозі буднів [13, с. 10]. Сюжети, в основі яких протистояння світоглядів традиційної й нової жінки, можна вважати ключовими для творчості письменниці. Революція дарує свободу особистості без огляду на стать, тоді ж коли щоденне життя дуже чітко маркує чоловічі та жіночі зони. Відчуттю такого протистояння присвячено оповідання Н. Романович-Ткаченко "А дух переможе колись!" (1910). Дві героїні, що були близькими приятельками в юності і спільно захоплювалися революційними ідеями, вибирають два різні шляхи: одна стає революціонеркою, зрікаючись особистого щастя, друга навпаки – одружується і свідомо відмовляється від продовження боротьби за ідеали революції.

Текст побудовано як діалог-дискусію навколо питання "чи можливо для жінки бути революціонеркою і письменницею й водночас матір'ю і дружиною?". Складається враження, що авторка веде діалог сама із собою, висувачи ті чи інші аргументи на користь кожної позиції та вщент їх розбиваючи. Із спогадів Н. Романович-Ткаченко, відомо, що на час написання цього оповідання припадають чи не найважчі роки її життя, зокрема з матеріального погляду. Письменниця вже не до боротьби. Потрібно утримувати родину, – чоловік як "неблагонадійний" не міг одержати роботу, – а також виховувати дітей. Відтак найбільше, за чим шкодує одна з героїнь оповідання і називає це "найбільшою помилкою свого життя", – це про раннє одруження. На її думку, сімейне життя позбавило її особистості, права на щасливе повноцінне життя:

[...] коли я вже втягуся в щоденне життя, клопоти, я звичайна жінка-мати. Але іноді – і як часто се буває – мов дикий звір, загнаний в клітку, я рвуся на волю. [...] Я хочу тобі сказати, до речі, в чім лежить, сказати б, "трагедія" мого життя. Здається, писала б день і ніч. [...] Якби я не зв'язала так себе родинним життям, все б, здається, писала й писала [10, с. 73–74].

Задля справедливості, письменниця говорить, що щастя можна знайти і там, і там, але поєднати для жінки свободу реалізації та роль дружини і матері практично нереально.

Тему неможливості погодження буття жінки-революціонерки й жінки-домогосподині Н. Романович-Ткаченко продовжує і в повісті "Чебрець-зілля" (1928), яку цілком можна назвати вершинною для її творчості. Розпочавши як авторка коротких оповідань та нарисів, письменниця поволі приходиться до великої форми, і, після її реалізації, практично замовкає, зрештою через п'ять років Н. Романович-Ткаченко не стане. Тому цей текст можна назвати певним підсумком (хоча про підсумки авторка ще тоді, мабуть, не думала), критикою власної біографії, у якій письменниця прописує історію свого бажаного життя всупереч реальній життєвій історії. Більше того, цим текстом, уявною історією революціонерки Ади, Н. Романович-Ткаченко робить спробу погодити уявну та реальні автобіографії. За прототип головної героїні письменниця обирає подругу з днів юності, К. Реріх. Достатньо порівняти короткі емоційні описи реального та вигаданого персонажа. Про К. Реріх: "В чорному убранні, із шкіряним поясом, без

жодних прикрас, сама ніжно біла, золотоволоса, але із суворим поглядом очей, вона справляла вражіння людини-аскета, людини-фанатика, і гризла себе немилосердно за якусь інтимнішу симпатію до когось із товаришів" [9, с. 105]. А ось опис героїні повісті Ади: "У чорній в суворій сукні, коси важкі золоті над чолом, діловито напружена Ада" [11, с. 209].

Цей текст можемо прочитувати як гімн більшовицького фемінізму. У центрі сюжету організація партійної школи та "змичка села з містом", – тема, яка у другій половині 1920-х була проголошена центральною для української літератури і досить знайома для Н. Романович-Ткаченко. Ще під час Першої світової війни письменниця розбудувала на території України мережу притулків для сиріт і загублених дітей. Драматична колізія побудована довкола стосунків громадської діячки, вчительки музики Ади, і директора партійної школи Андрія. Незважаючи на взаємне кохання, Ада остерегається шлюбу, бо вже мала сумний досвід:

[...] життя зробило з мене революціонерку: підпільні гуртки, агітація і пропаганда серед робітників. Та прийшов мужчина, муж. І я мала бути лише жінкою, знати своє жіноче місце. Бо й дитина ж... [...] Заміжжя вибило мене з революційної роботи, занастало музику, розтопало людину в мені [11, с. 162].

Ада навіть коли й зважується на шлюб з Андрієм, то лише за умови, що вона й надалі залишиться вільною, писатиме музику й займатиметься шкільною роботою. Вона навіть зважується на аборт, аби знову не прив'язатися винятково до ролі матері і дружини. Ада повністю віддається творчості, яка дає їй відчуття звершеності, реалізації. Свій найкращий музичний твір називає "Народження", і пише його одразу після втрати дитини.

У цьому творі дуже багато жінок, і кожну з них можна вважати символічною, або ж репрезентативною щодо долі жінки загалом. Кожна з них – елемент реальної чи уявної біографії самої авторки. Молода активістка Ганка, якій авторка не дає одружитися, бо розуміє, що після цього вона, як особистість, зникне. Письменниця пише Ганку із себе самої, ще до одруження, коли вона ще зовсім юна брала участь у діяльності Чернігівських революційних гуртків. І хвороблива Рахіль, яка згасла серед книжок і непотрібності. Мимоволі напрошується образ Х. Алчевської, що проживала самотню старість між книжок, спілкуючись чи не з єдиною подругою Наталкою Романович-Ткаченко. Образи міщанок подано винятково як жінок позбавлених духовності, приземлених, меркантильних. У них легко впізнати львівських міщанок ще з часів авторської еміграції. Урешті саме в цій повісті Н. Романович-Ткаченко прописує своє розуміння і бачення свободи "нової жінки":

[...] жінка людина, жінка індивідуальність, жінка із своїм світом і своєю економічною базою. Я беру за руку чоловіка, беру і йду поруч нього стежкою життя. Маю своє життя духовне й свою кишеню... щоб кохання вільне було... щоб свою любов, свою ніжність дарувати вільно, а не платити нею за опіку чоловікові [11, с. 236].

У цих словах чи не найбільше відлунюють ті ідеї, із якими письменниця входила у своє доросле життя й чого очікувала від життя.

Повість "Чебрець-зілля" можна прочитати і як гімн більшовицького фемінізму, і як феміністичну утопію нової радянської дійсності. Водночас це текст дорослих жінок, які виростили з міфологічних "богинь революції", де сходяться уявна й реальна біографії письменниці. Заснований на реальних подіях із життя Н. Романович-Ткаченко, у ньому водночас присутні вигадані біографії героїнь, які

б мали втілювати собою ідеальний проект жіночої біографії в нових обставинах радянської дійсності.

Висновки. Дослідження літературного процесу радянської України 1920–1930-х рр. демонструє нам широкий пласт практично недослідженої літератури жінок-письменниць. Більшість їхніх текстів зосереджені не лише на показі й осмисленні нової дійсності, а й особливо на її гендерному аспекті. Марксистська соціальна політика щодо жіночого питання виглядає привабливою для багатьох жінок, обіцяючи їм рівність прав із чоловіками та можливість реалізації у всіх сферах життя. Проте в радянській дійсності гасла про "нову жінку" виявляються переважно риторичними й теоретичними. На прикладі життя і творчості активної учасниці революційного руху Наталі Романович-Ткаченко можемо прослідкувати, як мрії про самореалізацію жінки не збігаються з реальним шляхом письменниці. Авторка залишає нам два види текстів – художні, у яких зображує вигадане життя реалізованих жінок, і документальні, зокрема спогади про своє життя, де реальність виявляється сильнішою, ніж більшовицькі прокламації. Тексти Н. Романович-Ткаченко, особливо повість "Чебрець-зілля" можна вважати прикладом феміністичної утопії і, водночас, її критикою. Утопічні біографії героїнь різко контрастують із історичною реальністю і показують радянську дійсність як таку, що перетворює світ лише для чоловіків, залишаючи жінок і далі на традиційних, маргінальних позиціях.

Список використаних джерел

1. Вороніна М. С. Гендерна політика більшовиків на Київщині в першій третині ХХ ст. / М. С. Вороніна // Сторінки історії: збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 28. – С. 101–111.
2. Вороніна М. С. Законодавчі зміни щодо правового становища жінок до Жовтневого перевороту / М. С. Вороніна // Українські жінки у горнілі модернізації. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – С. 131–155.
3. Жигун С. Відтворення жіночого досвіду у літературі 1920-х років (на матеріалі лірики Н. Забіли) / С. Жигун // Синопис: текст, контекст, медіа. – 2018. – № 1(21). – С. 40–46. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/286/266>.
4. Зеров М. Наталя Романович-Ткаченко. Життя людське. Збірка оповідань. – Черкаси, 1918. – Видавництво "Січ". – № 32. – С. 255 / М. Зеров // М. Зеров. Українське письменство. – Київ: Основи, 2003. С. 227–228.
5. Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917–1927) / А. Лейтес, М. Яшек. – Харків: ДВУ, 1928. – Т. 1. – 672 с.
6. Лис Я. Фемінізм, націоналізм і Українська революція 1917–1921 років / Я. Лис. Гендер в деталях. 4.11.2020. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/library/istoriya-i-pamyat/feminism-nationalism-revolution-1917.html>
7. Лобур О. "Нова жінка": унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років / О. Лобур // Краєзнавство. – 2010. – № 3. – С. 205–213.
8. Орлова Т. Більшовизм про звільнення жіноцтва: сучасні історіографічні оцінки / Т. Орлова // Гілея. – 2009. – Вип. 22. – С. 168–178.
9. Романович-Ткаченко Н. На дорозі до революції. Уривки зі споминок / Н. Романович-Ткаченко // Україна. – 1925. – Кн. 4. – С. 103–128.
10. Романович-Ткаченко Н. А дух перемаже колись! / Н. Романович-Ткаченко // Наталя Романович-Ткаченко. Твори. Оповідання. Повісті. Спогади. – Київ: Дніпро, 1987. – С. 68–80.
11. Романович-Ткаченко Н. Чебрець-зілля / Н. Романович-Ткаченко // Наталя Романович-Ткаченко. Твори. Оповідання. Повісті. Спогади. – Київ: Дніпро, 1987. – С. 158–288.
12. Цимбал Я. Циркачка, дворянка і комуністка: три еротичні поетеси 20-х років / Я. Цимбал // Літакцент, 11.03.2016. – Електронний ресурс. – Режим доступу: Циркачка, дворянка і комуністка: три еротичні поетеси 20-х років – Літакцент – світ сучасної літератури (litakcent.com); Артистка, пуристка і "радянська жінка" / Я. Цимбал // Літакцент, 16.03.2017. – Електронний ресурс. – Режим доступу: Артистка, пуристка і "радянська жінка" – Літакцент – світ сучасної літератури (litakcent.com);
13. Шумило Н. Із днів боротьби / Н. Шумило // Наталя Романович-Ткаченко. Твори. Оповідання. Повісті. Спогади. – Київ: Дніпро, 1987. – С. 5–17.
14. Якименко О. Поетика творчості Наталі Романович-Ткаченко / О. Якименко : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. – Київ: КНУШ, 2013. – 190 с.
15. Wallis M. Konsepcje biologiczne w humanistyce // Fragmenty filozoficzne, seria II / Red. Tadeusz Kotarbiński. – Warszawa, 1959. – S. 307–330.

Reference

1. Voronina, M. S. (2009). Genderna polityka bilshovykiv na Kyivshchyni v pershii tretyni XX st. [Gender policy of the Bolsheviks in the Kyiv region in the first third of the 20th century]. *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats*, Vyp. 28, p. 101–111. (In Ukr.).
2. Voronina, M. S. (2017). Zakonodavchi zminy shchodo pravovoho stanovyscha zhinko do Zhovtnevoho perevorotu [Legislative changes regarding the legal status of women before the October Revolution]. *Ukrainski zhinky u homyly modernizatsii*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. p. 131–155. (In Ukr.).
3. Zhyhun, S. (2018). Vidtvorennia zhinochoho dosvidu u literatury 1920-kh rokiv (na materialy lirky N. Zabily) [Reproduction of women's experience in the literature of the 1920s (based on the lyrics of N. Zabily)]. *Synopsys: tekst, kontekst, media*, № 1(21). p. 40–46. <https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/286/266>. (In Ukr.).
4. Zerov, M. (2003). Natalia Romanovych-Tkachenko. Zhyttia liudske. Zbirka opovidan. Vydavnytstvo "Siiach", № 32. Cherkasy, 1918. Stor. 255 [Natalya Romanovych-Tkachenko. Human life. A collection of stories. "Siyach" Publishing House, No. 32. Cherkasy, 1918. P. 255]. *Mykola Zerov. Ukrainske pysmenstvo*, Kyiv: Osnovy. P. 227–228. (In Ukr.).
5. Leites, A., Yashchek, M. (1928). *Desiat rokiv ukrainskoi literatury (1917–1927)*. Tom I. *Bio-bibliografichniy* [Ten years of Ukrainian literature (1917–1927). Volume I. Bio-bibliographic]. Kharkiv: DVU. (In Ukr.).
6. Lys, Ya. (2020). Feminizm, natsionalizm i Ukrainska revoliutsiia 1917–1921 rokiv [Feminism, nationalism and the Ukrainian revolution of 1917–1921s]. *Gendern v detaliakh*, 4.11.2020. <https://genderindetail.org.ua/library/istoriya-i-pamyat/feminism-nationalism-revolution-1917.htm>. (In Ukr.).
7. Lobur, O. (2010). "Nova zhinka": unormovani obrazy zhinky-suspilnytsi i zhinky-trudivnytsi v radianskii literatury Ukrainy 1920–1930-kh rokiv ["New woman": normalized images of a social worker and a working woman in the Soviet literature of Ukraine in the 1920s and 1930s]. *Kraieznavstvo*, № 3. P. 205–213. (In Ukr.).
8. Orlova, T. (2009). 3 Bilshovyzm pro zvilnennia zhinotstva: suchasni istoriografichni otsinky [Bolshevism about the liberation of women: modern historiographical assessments]. *Hileia, Vypusk* 22. P. 168–178. (In Ukr.).
9. Romanovych-Tkachenko, N. (1925). Na dorozhi do revoliutsii. Uryvky zi spomyniv [On the road to revolution. Excerpts from memories]. *Ukraina, Knyha* 4. P. 103–128. (In Ukr.).
10. Romanovych-Tkachenko, N. (1987). A dukh peremozhe kolys! [And the spirit will win someday!]. *Natalia Romanovych-Tkachenko. Tvory. Opovidannia. Povisti. Spohady*. Kyiv: Dnipro, 1987. P. 68–80. (In Ukr.).
11. Romanovych-Tkachenko, N. (1987). Chebrets-zillia [Thyme potion]. *Natalia Romanovych-Tkachenko. Tvory. Opovidannia. Povisti. Spohady*. Kyiv: Dnipro, 1987. P. 158–288. (In Ukr.).
12. Tsymbal, Ya. (2016, 2017). Tsyrykachka, dvorianka i komunistka: try erotychni poetesy 20-kh rokiv [A circus girl, a noblewoman and a communist: three erotic poets of the 20s]. *Litaktsent*, 11.03.2016. Циркачка, дворянка і комуністка: три еротичні поетеси 20-х років – ЛітАкцент – світ сучасної літератури (litakcent.com). (In Ukr.); Artystka, purystka i "radianska zhinka" [Artist, purist and "Soviet woman"]. *Litaktsent*, 16.03.2017. Артистка, пуристка і "радянська жінка" – ЛітАкцент – світ сучасної літератури (litakcent.com). (In Ukr.).
13. Shumylo, N. (1987). Iz dnyv borotby [From the days of struggle]. *Natalia Romanovych-Tkachenko. Tvory. Opovidannia. Povisti. Spohady*. Kyiv: Dnipro, 1987. P. 5–17. (In Ukr.).
14. Yakymenko, O. (2013). *Poetyka tvorchosti Natalii Romanovych-Tkachenko* [Poetics of creativity of Natalia Romanovych-Tkachenko]. Kyiv: KNUSH. (In Ukr.).
15. Wallis, M. (1959). "Konceptcje biologiczne w humanistyce" ["Biological concepts in the humanities"]. In: Tadeusz Kotarbiński (Ed.). *Fragmety filozoficzne*, seria II. S. 307–330. (In Pol.).

Надійшла до редколегії 18.11.22

Lesia Demska-Budzuliak, Dr. Sci. (Philol.), Senior Researcher

ORCID: 0000-0003-3463-387X

e-mail: demska24@gmail.com

Shevchenko Institute of Literature, National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, Ukraine

AUTOBIOGRAPHICAL UTOPIA OF NATALIA ROMANOVYCH-TKACHENKO

The article is devoted to researching the work of N. Romanovych-Tkachenko, a representative of the generation of female writers of Soviet Ukraine in the 1920s, from the perspective of gender discourse. Women's literature of Soviet Ukraine in the 1920s–1930s is an understudied and not updated phenomenon of the Ukrainian literary process of that time. Most of the texts of women writers were unnoticed by literary critics, and the problems that were raised in their texts turned out to be "uninteresting" for the then, generally male, literary critics. Instead, we note the emergence of a new generation of women writers in Ukrainian literature, formed not only by the national tradition, but also by the first wave of European feminism. They radicalize the women's issue and put forward other, unlike their predecessors, aesthetic demands on artistic texts. At the same time, it was women writers who continued the traditions of modern Ukrainian literature, in particular bright individual writing. Most of them told the reader about their biographies for the first time in the form of memories, diaries, memoirs. The peculiarity of these biographies is that they reveal a striking discrepancy between the expectations of women from the gender policy of the Bolsheviks and the revolutionary, post-revolutionary reality. We can see two biographies of the writer by comparing the artistic texts and autobiographical memories of N. Romanovych-Tkachenko. One of them is imaginary, constructed by the author on the basis of her own life project, and the second is real, as the writer lived. These two biographies in different genre forms are presented in the writer's work. Imaginary biography is described in the experience of the characters of fictional texts, while real biography is represented by the memoir genre, in particular, the diaries and memoirs of the author. The difference between these two life scenarios shaped the feminist outlook of N. Romanovych-Tkachenko and many other modern women writers.

Keywords: autobiography, Natalia Romanovych-Tkachenko, gender politics, revolution, new woman.